

SEVİNC CƏFƏROVA
Azərbaycan Tibb Universiteti
Xarici dillər kafedrasının müəllimi
sevinc@mail.ru

XARİCİ DİLLƏRDƏ LEKSİK MATERIALIN TƏDRİSİ

Açar sözlər: dil və təfəkkür, qrammatik və leksik material, şifahi nitq, frazeoloji vahidlər, tərcümə, törəmə sözlər

Ключевые слова: язык и мышление, грамматический и лексический материал, устная речь, фразеологические единицы, перевод, производные слова

Key word's: grammar and lexicon, grammatical and lexical material, stiff speech, phraseology, translation, prose

Xarici dil tədrisinin vəzifəsi sözün geniş mənasında tamamilə savadlı, və onun qrammatik quruluşu haqqında mükəmməl məlumatla malik olan gənclər yetişdirməkdir. Bu dilləri tədris edən müəllim çalışmalıdır ki, hazırladığı tələbələr xarici – dillərin bütün imkanlarından, incəliklərindən istifadə etməyi bacarsınlar. Onlar düzgün ədəbi tələffüzə və ifadəli qiraətə malik ola bilsinlər. Şifahi və yazılı nitqlərini qrammatik və üslubi cəhətdən səlis qura bilsinlər, yazılarını orfoqrafik cəhətdən düzgün yazsa bilsinlər.

Xarici dil tədrisinin vəzifələrindən biri də tələbələrin yaradıcı fikirlərini, onların dərk etmə qabiliyyətinin müstəqil işləmə vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Xarici dilin təlimi tələbələrin təfəkkürlərinin və dünyagörüşlərinin formalaşmasında insanlarla ünsiyyət yaratmalarında əvəzəlməz vasitədir. Dil və təfəkkür bir-biri ilə möhkəm surətdə bağlıdır. Onların inkişafı da qarşılıqlı olaraq əlaqəlidir. Heç bir başqa fənn öz məzmununa görə dil qədər təfəkkürlə yaxın əlaqəli deyildir. Dil insan qabiliyyətinin inkişafında müəyyən məsələləri ayıraraq tədris etmək və ümumiləşdirmək işində ən mühüm vasitələrdən biridir. Bu xüsusiyyətlərin formalaşdırılması inkişaf etdirilməsində xüsusən faktik dil materialı olan qrammatik anlayış, tərif və qaydalar mühüm rol oynayır. Dili sevmək hər şeydən əvvəl onu yaxşı öyrənmək deməkdir. Dili yaxşı bilmək isə onu anlayıb başa düşmək - bu dili yaradan xalqı sevmək deməkdir.

Xarici dil tədrisinin qarşıya qoyduğu başlıca məqsəd:

1. Tələbələrə ingilis dilinin fonetika, leksika, qrammatika və üslubiyyəti ilə əlaqədar bilikləri mənimsətmək;
2. Onlara dilin inkişafı, ictimai həyatdakı rolu və ədəbi ingilis dilinin xüsusiyyətlərinə dair məlumat vermək;
3. Tələbələrin ifadəli oxu vərdişlərini təkmilləşdirmək;

4. Onlara nitqi düzgün ifadə etmək bacarığı aşılamaq;
5. Sözü, dilin zənginliyinə diqqətlə yanaşmaq və onları səylə mənimsəməyə çalışdırmaq;
6. Tələbələrə orfoqrafiya, orfoepiya və durğu işarələrinə dair möhkəm vərdişlər aşılamaq.

Dilin leksikası qrammatika və fonetika ilə sıx əlaqəlidir. Ona görə də leksikanın təlimi başqa aspektlərdən ayrı götürülə bilməz. Leksik material dil fəaliyyətini, oxunu və yazını intensivləşdirir, tələbə onun əsasında öz fikrini başqasına çatdırır. Bəzi təhsil ocaqlarında leksik materiallara çox az diqqət yetirilir. Xarici dil dərslərini oxu və tərcümə dərslərinə çevirirlər. Xarici dildə oxunu ana dilinə tərcümə edən mətnə müəllim heç bir leksik və qrammatik iş aparmır, oxu zamanı heç olmasa müəyyən sözlər aydınlaşdırılsa, həmin oxunun əhəmiyyəti olar. Müəllim qrammatik qaydaları izah edir, onu möhkəmləndirir, qaydaya müvafiq cümlələr yazdırır. Bu cümlələrin özü də leksik vahidlərdən ibarətdir. Lakin onlara leksiki baxımdan yanaşmaq izahat işi aparmaq da unudulur. Tədrisin ilk mərhələsindən leksik materialın möhkəm qavranılmasına nail olmaq lazımdır. Bu sonrakı mərhələlər üçün, necə deyirlər zəmin yaradır. Xarici dilin tədrisinin keyfiyyətli olmasının əsas amillərindən biri də zəngin söz ehtiyatının yaradılmasıdır. Sözlər tələbələrə öyrədilərkən, onun çoxmənalı olmasına da fikir vermək lazımdır. Məsələn, “qum” sözünü götürək.

1. Dış əti mənasında
2. Saqqız mənasında
3. Rezin mənasında
4. Qaloş mənasında
5. Kitrə ağacı mənasında
6. Yapışdırmaq mənasında.

Bu leksikanın spesifik xüsusiyyətləridir. Tədris prosesində bunu nəzərə almaq lazımdır. Hər bir leksik frazanın özünü də leksik, fonetik və qrammatik cəhətdən izah etmək faydalıdır. Hər bir dildə frazeoloji vahid olduğu kimi ingilis dilində də belə vahidlər vardır: *Don't quarrel with your bread and butter. Çörəyinə xor baxma.* (Tanrıya təpik atma). *Friendship cannot stand on one side. Dost dostu tən gərək, tən olmasa gen gərək.*

Əgər bu frazaları (atalar sözlərini) hərfi tərcümə etsək, aşağıdakı cümlələr alarıq. *Yağ çörəyinə küsənə*

Dostluq bir tərəfdə dura bilməz.

Leksikanı tədris edərkən onun başqa sözlərlə əlaqəsi məsələsinə ciddi fikir vermək lazımdır. Leksikanın aktiv öyrədilməsi üçün isə xüsusi leksik çalışmalar sistemi yaratmaq lazımdır. Tələbələrin şifahi nitqi zəif

öyrənmələrinin səbəblərindən biri isə leksik çalışmaların lazımı səviyyədə aparılmamasıdır. İngilis dilinin leksikasının spesifik xüsusiyyətləri tələbələrə vaxtında izah edilərsə onlar xarici dil öyrənməkdə çətinlik çəkməzlər. İngilis və Azərbaycan dilində aparılan müqayisə, leksik materialın öyrədilməsində müəllimin işini asanlaşdırır.

Sözdüzəltmə Azərbaycan dilində olduğu kimi ingilis dilində də şəkilçilər vasitəsilə əmələ gəlir. Məsələn: *history-historical - tarix-tarixi*.

Törəmə sözlər isə nitq hissələrinə görə biri digərinə bənzəyir. Suffikslər vasitəsilə sifətin dərəcələri meydana çıxır. Məsələn: *big – bigger – the biggest - böyük – nisbətən böyük - ən böyük*.

Sözyaratmadan danışsaq Azərbaycan və ingilis dilində çoxlu mürəkkəb və düzəltmə sözlər vardır. İki sözün birləşməsindən əmələ gələnələr, sözün təkrarı ilə düzələnələr. Sözün təkrarı ilə düzələn mürəkkəb sözlərə ingilis dilində çox az rast gəlinir. Birinciyə misal olaraq: *woman – doctor – qadın həkim. School – boy – məktəbli oğlan*. Bəzən mürəkkəb sözlərdə sözdüzəltmələrə rast gəlmək olur. Məsələn: *ultra – imperialism – ifrat imperializm, counter – attack - əks hücum, dark blue – tünd göy, black bearded – qarasaqqal, every where – hər yerdə, to white – wash – ev ağartma*. Hər iki dildə ola bilər ki, mürəkkəb sözlər ayrı-ayrı nitq hissələrindən ibarət olsun. Mürəkkəb sözlər hər iki dildə birlikdə, ayrı və ya defislə yazılır. Məsələn: *hansewife – evdar qadın, passer –by – yoldan ötən, hotel – keffer – mehmanxana sahibi, mottur-in-lau – qaynana*. Leksik materialın belə rəngarəngliyini misallarla izah etmək müəllimdən çox böyük bacarıq tələb edir ki, onu tələbələrə öyrədə bilsin. Bunun üçün müəllim yeni üsullar axtarmalı və onu tətbiq etməlidir. Təcrübə göstərir ki, belə dil materiallarını öyrətmək üçün onları tələbələrə izahatla başa salmaq, əyanilikdən və təkrardan geniş istifadə etmək lazımdır. Əyanilik metodikada özünəməxsus yer tutduğu üçün ondan geniş istifadə etmək yaxşı səmərə verir. Əgər bu iş planlaşdırılmazsa, əyani keçirilən dərs pozula bilər. Söz izahından biz yalnız məktəblərdə istifadə edirik. Tələbə dili qarşılıqlı tərcümə yolu ilə də öyrənə bilər. Hər iki dildə sözlər çoxmənalı olduğundan tərcümə düzgün istiqamətdə aparılmalıdır. Elə sözlər var ki, onların tərcüməsi eyni olsa da, cümlədə işlətmə yeri müxtəlif olur. Məsələn: *handsome – gözəl (oğlan), pretty – gözəl (qız), high – hündür (dağ), tall – hündür (adam)*.

Belə sözlərin tərcüməsinə rast gəldikcə müəllim bu sözün hansı ekvivalentinin harada işləmə bilməsini izah etməlidir. Lügətlə iş zamanı tələbələrə idiomatik ifadələr haqqında da məlumat vermək və istifadə üsullarını da öyrətmək lazımdır. Tələbə bilməlidir ki, ifadəni hərfi tərcümə etmək olmaz. Onun Azərbaycan dilində dan ekvivalentini tapmalıdır. Məsələn: *to do are`s worst – dəridən qabıqdan çıxmaq*. Sözün cümlə

daxilində izah edilməsinin böyük bir müsbət cəhəti ondadır ki, hər bir söz cümlə daxilində işlənərkən müəyyən fikir meydana çıxır. Tələbələrin söz ehtiyatları artıq söz olduğu üçün biz yeni sözlərin tərcüməsini, mənasını onlara izahlı lüğətdən istifadə edərək başa salırıq. Bu üsuldən istifadə edərək biz onları daha çox düşündürə bilirik. Və bu yolla tapılan tərcümlər zehinlərdə daha dərin iz qoyur və unudulmur.

Treatment – medical care of a person - şəxsə tibbi qayğı; mode of dealing with a patient – xəstəyə yanaşma metodu, yəni müalicə. Əgər tələbələr bu üsulla tərcüməni tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim həmin sözün sinonim və antonimlərini onların müzakirəsinə təqdim edir.

Əgər yenə tapa bilməsələr müəllim sözün tərcüməsini Azərbaycan dilində deməlidir. Bu üsuldən istifadə etdikdə tələbələr həmçinin şifahi nitqi qavrama vərdişlərinə yiyələnirlər. Müasir dərslərimizdə, dərsləklərimizdə artıq bu metoddan istifadə olunur. Sözlərin şifahi nitqdə intensiv işlədilməsində sözün təkrarı xüsusi rol oynayır. Buna görə də müəllim verilən hər bir sözü vaxtılı-vaxtında təkrar etməlidir. Hər hansı bir leksik vahidin mənasını sinonim və antonim vasitəsilə aydınlaşdırarkən tələbəyə məlum olan sözlərdən istifadə etmək lazımdır ki, bu izahdan bir fayda olsun. Sözlərin öyrədilməsində lüğət işi üzrə əyani vəsaitlərin də böyük rolu ola bilər. Bunun sayəsində tələbələr dilin lüğət zənginliyini aydın şəkildə görə bilərlər. Bu vəsaitlər aşağıdakılardır:

1. Azərbaycanca – ingiliscə lüğət;
İngilis dilində izahlı lüğət;
2. Ali məktəbdə tədris olunan əsas ixtisas fənlər üzrə bölünmüş termin cədvəllər;
3. Nitq hissələri üzrə bölünmüş sinonim, antonimlərə aid cədvəllər;
4. Çoxmənalı sözləri göstərən plakatlar;
5. Sözlərin məcazi mənada işlədilməsini göstərən plakatlar və s. ola bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, “Yazıçı”, 1988
2. Məhərrəmov M. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında xeyir və şər sematikasının ifadəsi // “Kitabi-Dədə Qorqud” və türk dünyası // “Kitabi-Dədə Qorqud”un tərcüməsi və nəşrinin 200 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları, 29 dekabr 2015-ci il, Bakı-2015
3. Zeynalov F. Əlizadə S. “Tükənməz xəzinə” // Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, “Yazıçı”, 1988

С.Джафарова

**Преподавание лексического материала
на иностранных языках**

Резюме

В статье рассматриваются меры, принимаемые для обеспечения качества преподавания и изучения иностранного языка. В статье указывается, что на первом этапе обучения должно быть четкое понимание лексического материала. Это также создает основу для последующих этапов. Одним из ключевых факторов качества обучения иностранному языку является создание богатого словарного запаса. При обучении лексики необходимо серьезно рассмотреть вопрос о его связи с другими словами.

Для активного преподавания лексики необходимо создать систему специфических лексических исследований. Повторение играет особую роль в интенсивном использовании слов в устной речи. Поэтому учитель должен повторять каждое слово данное в задании. При объяснении значения любой лексической единицы через синонимы и антонимы необходимо использовать слова, которые могут быть полезными студентам.

Одной из причин плохой учебы студентов является отсутствие правильной лексической работы. Специфика лексики английского языка разъясняется студентам несвоевременно и они не смогут изучать иностранный язык. Сравнение английского и азербайджанского языков облегчает работу учителя по преподаванию лексического материала.

S.Cafarova

Teaching lexical material in foreign languages

Summary

The article discusses the measures taken to ensure the quality of teaching and learning a foreign language. The article states that at the first stage of training there should be a clear understanding of the lexical material. It also forms the basis for the subsequent phases. One of the key factors in the quality of learning a foreign language is to create a rich vocabulary. When learning vocabulary, it is necessary to seriously consider the question of its connection with other words. For active teaching of vocabulary, it is necessary to create a system of specific lexical studies. Repetition plays a special role in the intensive use of words in oral speech. Therefore, the

teacher must repeat every word given in the task. When explaining the meaning of any lexical unit through synonyms and antonyms, you must use words that can be useful to students.

One of the reasons for poor student learning is the lack of proper lexical work. The specificity of the vocabulary of the English language is explained to students at the wrong time and they will not be able to learn a foreign language.

Comparison of English and Azerbaijani languages facilitates the work of teachers in teaching lexical material.

Rəyçi: Rəna Huseynova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent